

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
УДК 343.34

Федчун Наталія Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Fedchun Nataliia

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Process,
Detective and Operational and Investigative Activity
National University «Odessa Law Academy»
ORCID: 0000-0002-9634-5411*

**СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРУШЕНЬ
ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ
CURRENT CRIMINOLOGICAL FEATURES OF SAFETY
VIOLATIONS**

***Анотація.** У статті досліджуються сучасні кримінологічні характеристики порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів безпечного використання джерел підвищеної небезпеки, що полягають у вчиненні особою дій, заборонених відповідними актами, або у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити згідно з законодавчими або нормативними вимогами.*

У сфері взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки між деліктом та суспільно-небезпечним діянням існує генетичний зв'язок, так як мотиваційний комплекс та особистість делінквента при порушенні правил безпеки не визначають злочинний результат, а відповідальність залежить

від ступеню суспільної небезпеки наслідків, характер яких, в свою чергу обумовлюється сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно порушення, а також багатьма іншими обставинами.

Розробка та впровадження ефективних заходів профілактичного впливу можливі лише при визначенні реальних масштабів суспільної небезпеки – найважливішої соціальної характеристики, що є більш об'єктивною, а ніж кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень. В свою чергу якісно-кількісна інтерпретація порушень правил безпеки дозволяє глибше розкрити закономірності розвитку, визначити характер та ступінь суспільної небезпеки і тим самим – основні завдання та напрями протидії.

До цього слід додати, що латенізація порушень правил безпеки суттєво впливає на оцінку реальних масштабів суспільної небезпеки необережності та її негативних наслідків правового, фізичного, інформаційного, матеріального і морального характеру. А відтак викривляє практику як нейтралізації криміногенних факторів, так і ліквідації шкідливих наслідків.

Інструментальною вимогою для оптимальної та дієвої законодавчої, управлінської й організаційної «безпекової» діяльності щодо використання джерел підвищеної небезпеки є врахування триєдної взаємодії: «небезпечна ситуація – людський фактор – джерело підвищеної небезпеки», що й визначає потребу у застосуванні специфічних заходів профілактичного впливу.

Ключові слова: *порушення правил безпеки, джерело підвищеної небезпеки, необережна поведінка, суспільна небезпека, латенізація порушень правил безпеки.*

Summary. *The article examines modern criminological features of safety violations using high-risk sources, represented in a person's committing actions prohibited by the relevant legal acts, or in failure to perform actions that a person should have performed in accordance with legislative or regulatory requirements.*

In the field of using high-risk sources, there is a genetic link between the tort and a socially dangerous act, since the motivational complex of safety violations and personality of the delinquent do not determine the criminal result, and the responsibility depends on the scale of social danger of the consequences. Their nature, in turn, is determined by the subject's field of activity, the way of use tools and means, conditions under which the violation was committed, etc.

The development and implementation of effective measures of preventive influence are possible only by identifying the real scale of social danger – that is the main and more objective social feature, than a quantity of fixed criminal offences. In turn, the qualitative-quantitative interpretation of safety violations allows revealing the patterns of their genesis, identifying the nature and scale of social danger and thereby – the main tasks and directions of counteraction.

Latenization of safety violations significantly affects the assessment of the real scale of the social danger of negligence and its negative consequences of a legal, physical, informational, material and moral nature. Thus distorts the practice of neutralizing criminogenic factors and eliminating harmful consequences.

The trinity interaction: “dangerous situation – human factor – high-risk source” considers being an instrumental requirement for optimal and effective legislative, managerial and organizational “safety” activity regarding use of high-risk sources. Abovementioned determines the necessity of specific preventive measures.

Key words: *safety violations, high-risk source, negligent behavior, social danger, latenization of safety violations.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми необережного поводження з джерелами підвищеної небезпеки підвищується у міру того, як зростають технічні можливості людини. Сучасність характеризується збільшенням потужності та складності техніки, появою нових її видів, все більшим насиченням нашого життя потужними технічними установками та іншими джерелами підвищеної небезпеки, впровадженням нових технологій, інтенсифікацією впливу на природне середовище тощо.

Сотні фактів свідчать величезну шкоду, завдану необережністю в різних сферах людської активності. Такі наслідки здатні вийти за межі національних кордонів і обрушитися на суміжні країни або навіть вразити людство в цілому. Так, боротьба за збереження, а скоріше за відновлення довкілля вимагає об'єднання зусиль у глобальному вимірі.

Причому «ціна» необережності прямо залежить від сфери людської активності та від властивостей джерел підвищеної небезпеки, з якими взаємодіє особа, що впливає на величину потенційних наслідків. Саме тому в необережних злочинах, зокрема при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки проявляється суперечність між «особистістю» і значущістю наслідків, що настають. Лише поведінкою суб'єкта (особистісний людський фактор), що взаємодіє із ситуацією і джерелом, загроза суспільно-небезпечних наслідків реалізується в дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження показали, що необережні злочини, в переважній більшості випадків, вчиняються у зв'язку з виконанням особою певних функцій, тобто конкретних форм людської активності і діяльності, в межах «свого» соціального середовища [1; 2; 3]. Лише незначна кількість таких діянь має виключно ситуативний характер і пов'язана з домінуючим впливом зовнішніх обставин. Відтак: «Людина в сучасному світі повинна відповідати за те, що вона бере на себе відповідальність за діяльність і за дії, із наслідками яких вона справитися не в змозі» [4, с. 164]. Особливо в умовах науково-технічного прогресу людина,

яка береться за небезпечну та особливо відповідальну діяльність, повинна відповідати за наслідки своїх дій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Кримінологічний аналіз сучасних характеристик та проблеми латентності порушень правил безпеки при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Згідно з філософським вченням про свободу та необхідність, всі вчинки людей детерміновані умовами навколишньої дійсності, але в межах цієї детермінації у особи залишаються широкі можливості свідомого та цілеспрямованого визначення своєї волі по відношенню до природи, суспільства, інших людей тощо. Відповідно підґрунтям несхвальної, а більше – осудливої реакції суспільства та застосування засобів кримінально-правового впливу є можливість, а у випадку взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки – обов'язок, особи, яка порушує правила, діяти інакше, ніж вона діє в даному конкретному випадку. Отже порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо безпеки полягає у вчиненні особою дій, заборонених відповідними актами, або у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити згідно з законодавчими або нормативними вимогами.

Маючи на увазі, що злочинні порушення правил безпеки заподіюють шкоду здоров'ю людей, а іноді призводять до їх загибелі, завдають матеріальних та моральних збитків суспільству, ретельне з'ясування причин такої поведінки й умов, що сприяли їх (порушень) вчиненню є ключем для адекватного реагування на факти порушення, застосування ефективних заходів щодо повного відшкодування завданих збитків, а відтак і досягнення кінцевої мети – забезпечення безпеки суспільства. Причому основний акцент повинен спрямовуватись саме на нейтралізацію, в ідеалі – ліквідацію, небезпечного потенціалу загроз.

Дослідження необережної поведінки відбувається на стику таких наук, як філософія, кримінологія, соціологія, психологія, психіатрія з метою встановлення тих закономірностей психічної діяльності, які належать до несвідомих процесів духовного життя людини. Це, однак, не означає, що поведінка людини позбавлена свідомого та вольового характеру. Будь-яка психічно-здорова особа здатна приймати адекватні рішення зі знанням справи, обирати варіанти поведінки з урахуванням дії зовнішніх факторів, прогнозувати наслідки своїх вчинків. Саме в цьому й проявляється соціальний інтелект особистості. Необережна поведінка є відхиленням від встановлених у суспільстві чи в певній соціальній групі правил безпеки, що несе в собі загрозу нормальному функціонуванню суспільства, більше того – суспільному прогресу. Саме тому при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки необережне заподіяння шкоди соціальним цінностям і благам не може бути визнано вибачливим і тягне за собою відповідні наслідки для особи, зокрема й кримінально-правові.

Чинним законодавством визначено приблизний перелік джерел підвищеної небезпеки (видів діяльності), які можуть створювати підвищену небезпеку заподіяння шкоди (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 03.02.2021 № 77.). Цей перелік не є вичерпним, оскільки завдяки постійному розвитку науки й техніки з'являються нові об'єкти, поводження з якими може створювати підвищену ймовірність шкоди. Характерними ознаками джерела підвищеної небезпеки є неможливість повного контролю з боку людини, наявність шкідливих властивостей, підвищена ймовірність заподіяння шкоди або створення такої ймовірності.

У сфері взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки між деліктом та суспільно-небезпечним діянням існує генетичний зв'язок, так як мотиваційний комплекс та особистість делінквента при порушенні правил

безпеки не визначають злочинний результат, а характер відповідальності залежить від ступеню суспільної небезпеки наслідків, ступінь і характер яких, в свою чергу обумовлюється сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно порушення, а також багатьма іншими обставинами.

Причини значного масиву необережних злочинів пов'язані з попередньою необережною поведінкою особи або незлочинною поведінкою оточуючих осіб, що створюють у суб'єкта певні «шаблони нормальності», пов'язані з порушенням правил обережності. Більше того одна й та сама необережна поведінка при взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки може стати злочинною або залишитися незлочинною залежно від випадкових для особи наслідків.

Розробка та впровадження ефективних заходів профілактичного впливу можливі лише при визначенні реальних масштабів її суспільної небезпеки – найважливішої соціальної характеристики, що є більш об'єктивною, а ніж кількість зареєстрованих злочинів.

В свою чергу якісно-кількісна інтерпретація порушень правил безпеки дозволить глибше розкрити закономірності її розвитку, визначити характер та ступінь її суспільної небезпеки і тим самим основні завдання та напрями протидії.

Небезпека необережної злочинності визначається не тільки фактичною шкодою, яку завдають ці злочини в даний момент, але і їх динамікою, тобто напрямом їх розвитку. У цьому плані можна дійти висновку, що у сучасних умовах загальна небезпека необережності, зокрема при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки, природньо неухильно підвищується.

Кількісну характеристику порушень правил безпеки традиційно розкривають такі її показники, як стан та рівень поширеності. Стан виражає цю кількісну характеристику в абсолютних числах злочинів та осіб, які їх

вчинили, а рівень поширеності – у коефіцієнті (індексі) злочинності, що визначається співвідношенням числа скоєних злочинів до певної кількості населення. При вивченні необережних порушень правил безпеки доцільно визначати коефіцієнт злочинності не тільки щодо чисельності населення, а й по відношенню до інших показників: коефіцієнт злочинних порушень правил техніки безпеки – по відношенню до працюючих, коефіцієнт транспортних злочинів – по відношенню до одиниць транспорту тощо. Це допомагає краще розкривати ураженість необережними порушеннями правил безпеки тих чи інших територіальних одиниць, галузей економіки тощо.

Якісну характеристику необережної злочинності розкривають такі показники, як структура та географія (територіальна поширеність). Структура необережної злочинності визначається питомою вагою складових її елементів (наприклад сегмент порушень правил безпеки). Слід зазначити, що перенесення в необережну злочинність системи показників, що характеризують загальну структуру злочинності, неможливе, оскільки остання характерна головним чином для умисних злочинів. Географія необережної злочинності характеризує її територіальну поширеність та ураженість нею тих чи інших сфер життєдіяльності суспільства, галузей економіки тощо.

Важливим показником необережної злочинності, зокрема порушень правил безпеки, є рівень і структура віктимності, тобто число жертв, потерпілих від необережних злочинів, і характер заподіяної їм шкоди. Без розгляду рівня віктимності не можна оцінити суспільну небезпеку необережних злочинів. Причому для оцінки небезпеки необережної злочинності недостатньо застосовувати «юридичне вимірювання» розмірами санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, а виявляється необхідним «соціальний вимір» шкоди, завданої суспільству. При цьому слід враховувати як пряму і безпосередню шкоду,

завдану суспільству, так і непрямий і опосередкований збиток, пов'язаний з необережністю, – «ціну», яку суспільству доводиться платити за існування необережної злочинності.

За підрахунками кримінологів необережні злочинні порушення, які мають місце при використанні джерел підвищеної небезпеки, становлять 3/4 всіх необережних злочинів [3; 5]. Про значну розповсюдженість необережних злочинів при експлуатації джерел підвищеної небезпеки свідчить і практика, особливо зазначене стосується злочинних порушень безпеки на виробництві, «екологічних» та «транспортних» злочинів. Загалом кількість загиблих осіб і спричинення їм тілесних ушкоджень в результаті порушення правил безпеки при використанні джерел підвищеної небезпеки, складає значну частку всіх випадків таких наслідків для потерпілих від злочину.

Безсумнівно, значення профілактики не може бути зведене до запобігання лише матеріальним збиткам (адже найсерйозніша загроза – це небезпека для життя і здоров'я людей), але економічна оцінка запобіжних заходів дуже важлива, оскільки вони, як правило, пов'язані з витратою матеріальних ресурсів. Водночас ігнорування запобіжних заходів іноді пояснюється нестачею матеріальних коштів та необхідністю «економії». Хоча, скільки насправді коштує суспільству така «економія»?

До цього слід додати, що порушення правил безпеки характеризуються високим рівнем латентності, що у свою чергу ускладнює оцінку реальних масштабів суспільної небезпеки необережності та її негативних наслідків правового, фізичного, інформаційного, матеріального і морального характеру. Але без урахування «тіньової» (*від англ. dark figure of crime*) частки, неможливо повністю оцінювати актуальний стан злочинності, правильно визначити питому вагу окремих сегментів злочинності (необережної злочинності) у її структурі, а відтак приймати й

впроваджувати адекватні рішення щодо нейтралізації як криміногенних факторів, так і ліквідації наслідків.

«Тінізація» порушень правил безпеки, перш за все пов'язана з неперсоніфікованістю та колективністю жертв, в левовій частці зацікавленістю постраждалих-порушників в приховуванні наслідків «задіяними» у дозвільному ланцюжку посадовими особами, свідомою некоректною кваліфікацією події, зокрема на користь фінансової компенсації.

Групу латентних порушень правил безпеки при використанні джерел підвищеної небезпеки створює категорія діянь, які з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінального процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності. Вчені вважають, що в даному випадку може мати місце добросовісна помилка, пов'язана, як правило, з об'єктивними труднощами або недостатньою кваліфікацією відповідних службових осіб [6].

З іншого боку, порушення можуть не усвідомлюватися як злочинні через непевність особи (потерпілого, свідків або інших осіб, яким відомо про вчинення злочину, чи службових осіб) у самому факті посягання або через правову неграмотність, або внаслідок низького освітнього рівня, під впливом специфічних традицій соціального середовища тощо. Найчастіше такі випадки мають місце саме у зв'язку із недотриманням правил безпеки і настання кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи цивільно-правової відповідальності залежить від ступеню суспільної небезпеки наслідків. При цьому тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах загальна небезпека необережності, зокрема при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки, природньо неухильно підвищується, але адекватна оцінка масштабів потенційної небезпеки дозволить мінімізувати колосальні втрати.

Інструментальною вимогою для оптимальної та дієвої законодавчої, управлінської й організаційної «безпекової» діяльності щодо використання джерел підвищеної небезпеки є врахування триєдної взаємодії: «небезпечна ситуація – людський фактор – джерело підвищеної небезпеки», що й визначає потребу у застосуванні специфічних заходів профілактичного впливу.

Література

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Ін Юре, 2007. 712 с.
2. Костенко А. Н. Преступная неосторожность: уголовно-правовое и криминалогическое исследование. К. : Наук. мысль, 1992. 220 с.
3. Нежурбіда С.І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. І. Нежурбіда; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2001. 20 с.
4. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Л. : ЛГУ. 1973. 160 с.
5. Федчун Н.О. Проблеми кримінологічної оцінки злочинної необережності при порушенні правил безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 1. С. 100-105.
6. Кримінологічний довідник. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/>

References

1. Zakaliuk A.P. Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: Kn. 2. Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv. Kyiv : In Yure, 2007. 712 s.
2. Kostenko A. N. Prestupnaia neostorozhnost: uholovno-pravovoe y kryminolohicheskoe yssledovanye. K. : Nauk. musl, 1992. 220 s.
3. Nezhurbida S.I. Zlochynna neoberezhnist: kontsepsiia, mekhanizm i shliakhy protydii: Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / S. I. Nezhurbida; NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. K., 2001. 20 s.
4. Sharhorodskyi M. D. Nakazanye, eho tsely y efektyvnost. L. : LHU. 1973. 160 s.
5. Fedchun N.O. Problemy kryminolohichnoi otsinky zlochynnoi neoberezhnosti pry porushenni pravyl bezpeky. Derzhava ta rehiony. Seria: Pravo. 2020. № 1. S. 100-105.
6. Kryminologichnyj dovidnyk. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/>